

Documentos CEDE

ISSN 1657-5334

Тъгата на България

Ернандо Зулета
Мария Драганова

24

SEPTIEMBRE DE 2012

Serie Documentos Cede, 2012-24
ISSN 1657-5334

Noviembre de 2012

© 2012, Universidad de los Andes–Facultad de Economía–CEDE
Calle 19A No. 1 – 37 Este, Bloque W.
Bogotá, D. C., Colombia
Teléfonos: 3394949- 3394999, extensiones 2400, 2049, 3233
infocede@uniandes.edu.co
<http://economia.uniandes.edu.co>

Ediciones Uniandes
Carrera 1ª Este No. 19 – 27, edificio Aulas 6, A. A. 4976
Bogotá, D. C., Colombia
Teléfonos: 3394949- 3394999, extensión 2133, Fax: extensión 2158
infeduni@uniandes.edu.co

Edición y prensa digital:
Cadena S.A. • Bogotá
Calle 17 A N° 68 - 92
Tel: 57(4) 405 02 00 Ext. 307
Bogotá, D. C., Colombia
www.cadena.com.co

Impreso en Colombia – *Printed in Colombia*

El contenido de la presente publicación se encuentra protegido por las normas internacionales y nacionales vigentes sobre propiedad intelectual, por tanto su utilización, reproducción, comunicación pública, transformación, distribución, alquiler, préstamo público e importación, total o parcial, en todo o en parte, en formato impreso, digital o en cualquier formato conocido o por conocer, se encuentran prohibidos, y sólo serán lícitos en la medida en que se cuente con la autorización previa y expresa por escrito del autor o titular. Las limitaciones y excepciones al Derecho de Autor, sólo serán aplicables en la medida en que se den dentro de los denominados Usos Honrados (Fair use), estén previa y expresamente establecidas, no causen un grave e injustificado perjuicio a los intereses legítimos del autor o titular, y no atenten contra la normal explotación de la obra.

Тъгата на България

Ернандо Зулета

Мария Драганова

Abstract:

Целта на този научен труд е да разгледа някои възможни обеснения защо България е най-тъжната страна в света спрямо прихода на глава от населението. Като възможни причини се разглеждат средната годишна температура, демографски характеристики, неравенството при нивата на доходите, както и исторически и културни фактори. Като възможни политически мерки авторите предлагат по-големи инвестиции в публичния сектор и обществената култура и реформи в данъчната и административна система на страната.

Key words: тъга, удовлетвореност, щастие, доход, неравенство, култура

JEL Classification: D01, D31, D69, J11, J13

La Tristeza de Bulgaria

Hernando Zuleta¹
Maria Draganova²

Resumen

En general la satisfacción de los individuos de una sociedad es mayor cuanto mayor sea el ingreso per cápita. No obstante, Bulgaria, siendo un país de ingresos medios, es uno de los lugares más tristes del planeta. En este artículo tratamos de identificar las causas de este fenómeno y aventuramos algunas implicaciones de política. La evolución de la tasa de fertilidad, el ingreso per cápita y la distribución del ingreso a partir de la era democrática ayudan a entender el fenómeno de la tristeza búlgara.

Palabras Clave: Felicidad, Teoría del Prospecto, Consumo Relativo, Comunismo.

JEL Codes: D01, D31, D69, J11, J13

¹ Profesor Asociado de la Universidad de los Andes. Email: h.zuleta@uniandes.edu.co

² Student at the American University in Bulgaria. Email: MYD100@aubg.bg

Тъгата на България

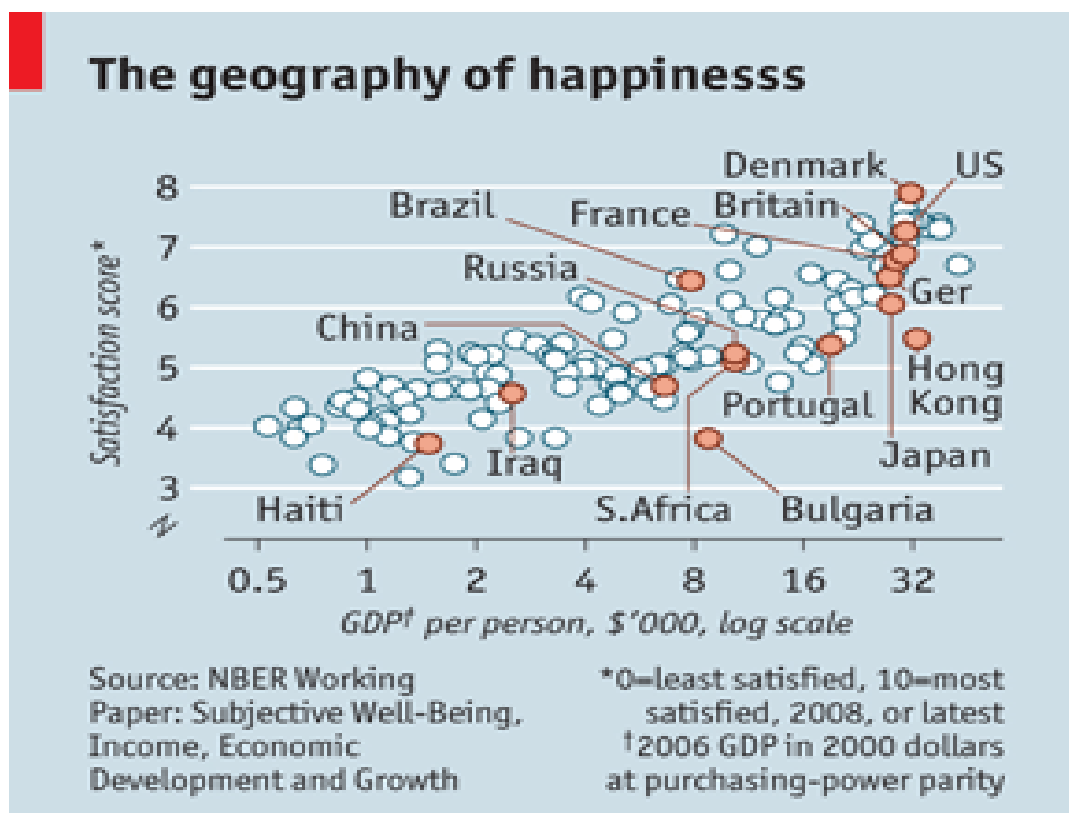
Ернандо Зулета

Мария Драганова

I. Загадката

Хората искат и се нуждаят от неща, чрез които да живеят и да направят живота си по-приятен. Удовлетворение е икономическият термин, който обхваща желанията и нуждите. Според широкодостъпни емпирични данни съществува значителна положителна статистическа връзка между БВП на глава и степента на удовлетвореност.³ Въпреки това, в скорошно проучване на Националното Бюро по Икономически Изследвания (САЩ), беше установено, че България е най-тъжното място на Земята спрямо прихода на човек. Фигура 1, взета от *The Economist*, сравнява степента на удовлетвореност спрямо БВП на глава за редица страни. Споменатата зависимост изглежда очевидна, но една държава е удивително изключение – България. Защо българите са толкова нещастни след като имат по-високи доходи отколкото доста други страни? Дори гражданите на страни във война като Ирак или такива пострадали от опустошителни природни бедствия като Хаити са много по-щастливи. Това научно изследване ще се опита да представи някои възможни обяснения на този стряскащ резултат.

Фигура 1

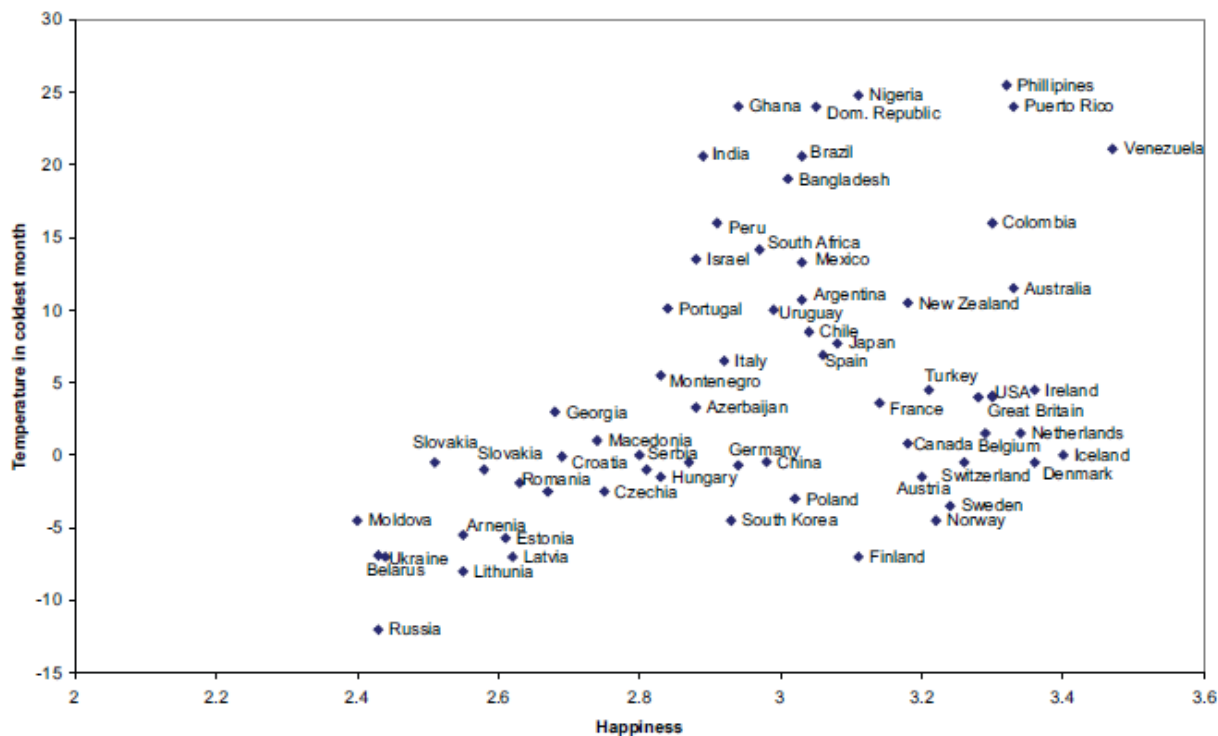


3 "Subjective Well-Being, Income, Economic Development and Growth," Daniel W. Sacks, Betsey Stevenson and Justin Wolfers, 2010

II. География, Здраве, Население и Щастие

Повечето страни с високи резултати на удовлетвореност са южноамерикански и западноевропейски, като Португалците са по-нешастни отколкото би се очаквало, както Фигура 1 показва. Азиатците също са по-малко щастливи спрямо доходите им, бившите съветски страни са доста безрадостни, а латиноамериканците са най-удовлетворените хора. Тези резултати биха навели човек на мисълта, че има положителна връзка между средните годишни температури в дадена страна и нивото на щастие на населението. Това е твърдението, представено от Катрин Рехданз и Дейвид Мадисън в техния изследователски труд "Climate and Happiness". Техните проучвания показват, че: „ ... по-високите средни температури през най-студения месец увеличават щастието, докато по-високите температури през най-топлия месец намаляват щастието.”⁴ И точно това е случаят и с България, където зимите са студени, а летата все по-горещи. Двата автори са използвали данни за установени нива на щастие от Световната база данни на щастието за образец от 67 страни. Резултатите на Фигура 2 потвърждават съществуването на положителна връзка между температурата на въздуха и нивата на щастие. Страни, в които температурата през най-студения месец варира мажду 20° и 30°, имат най-високи нива на щастие. Пример за такива страни са Пуерто Рико, Венецуела, Бразилия и Нигерия. От друга страна, държави като Русия, Беларус, Молдова и Украйна, които преживяват много студени зими, също така имат и много ниски нива на щастие, вариращи около 2.4.

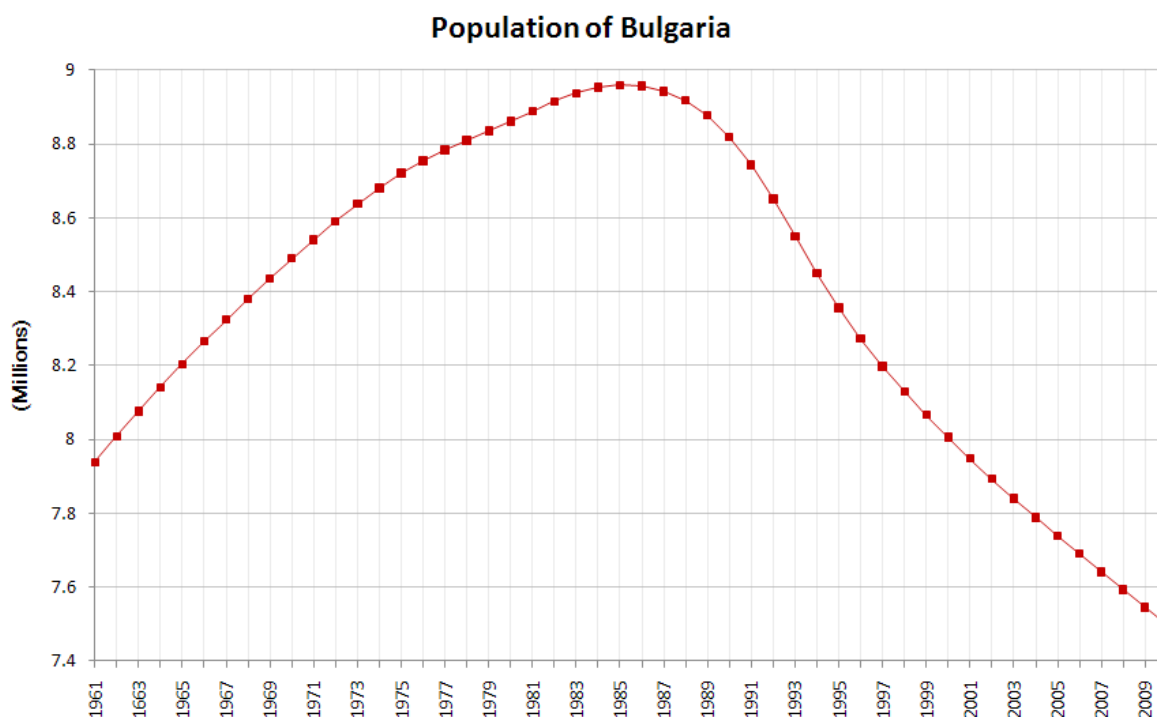
Фигура 2



4 "Climate and Happiness", Katrin Rehdanz and David Maddison, 2003

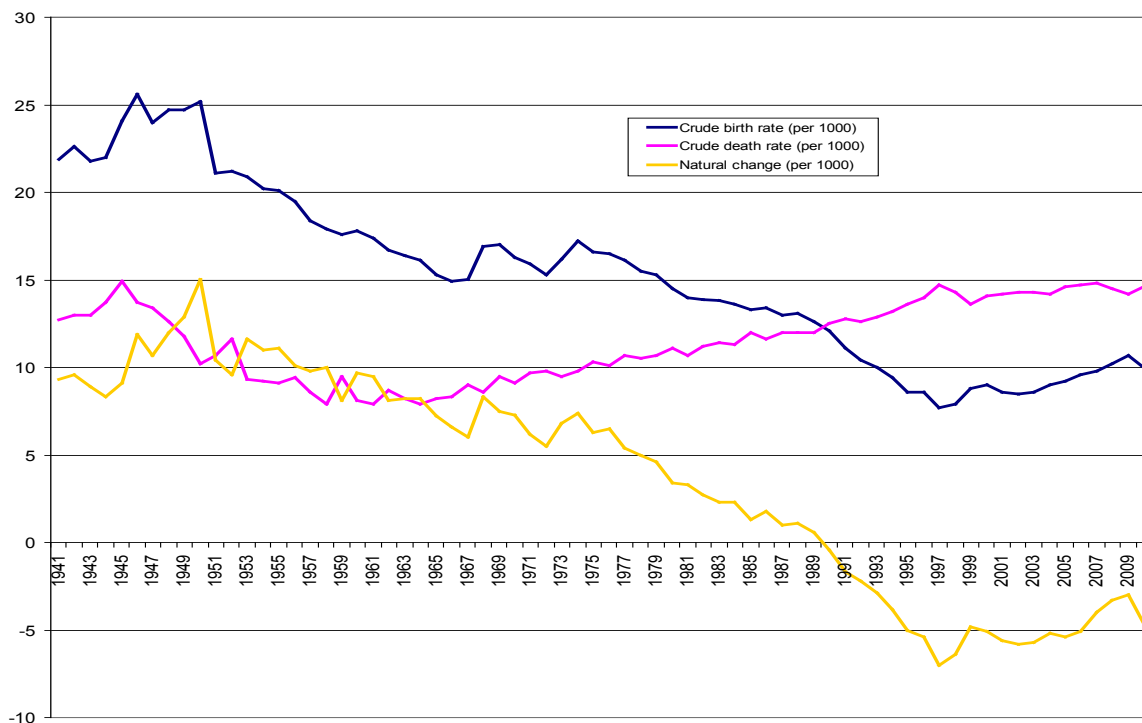
Рехданз и Мадисън са построили и други модели с цел да тестват връзката между други променливи и нивото на щастие. Както се и очаква, техният регресивен анализ показва, че има значителна статистическа връзка между БВП на глава от населението и нивото на удовлетвореност. Те също изследват взаимовръзката между здравето и щастието, използвайки средната продължителност на живота като пример за здравето на една нация и откриват, че здравословното състояние значително подобрява щастието на човек. Според Книгата за факти на ЦРУ средната продължителност на живота на българина е 73.6 години, което е повече от 66.3 години за Русия, но по-малко от средното 74.6 за Колумбия.⁵ Също така те заключават, че общото ниво на щастие на дадена страна нараства заедно с увеличението на частта от населението под 15-годишна възраст.

Фигура 3



5 "Bulgaria Life Expectancy at Birth," Index Mundi, 2011

Фигура 4



III. Загуби, неравенство, честност и щастие

Традиционно икономическата теория свързва удовлетворението с консумирането, приемайки че задоволството на отделния индивид зависи от неговата/нейната консумация. Въпреки това, в своята книга „Доход, Спестяване и Теория на Потребителското Поведение“ Джеймс Дюсенбери представя Хипотезата на Относителния Доход, която гласи, че за човек относителния му доход, сравнен с този на други хора е много по-важен отколкото разглеждан само в абсолютни граници: „Силата на желанието на който и да е индивид да увеличи консуматорския си разход е функция от съотношението между собствените му разходи и дадена средна стойност на разходите на хората, с които той контактува.“⁶ Този тип поведение е така нареченото „keeping up with the Joneses“.

Разбира се, ако Хипотезата на Относителния Доход е правилна, то тогава неравенството е пагубно за щастieto. Алберто Алесина, Рафаел Ди Телаб и Робърт МакКълоч изучават връзката между неравенството и удовлетворението в техния труд „Неравенство и Щастие: Различни ли са Европейците и Американците?“⁷ Те изследват ефекта на неравенството върху личното благополучие и са открили, че неравенството при нивата на доход между отделните членове на дадено общество в Европа понижава личното щастие, доколкото няма толкова силна връзка между двете при жителите на САЩ. Възможно обяснение за

⁶ “Income, Saving and the Theory of Consumer Behavior”, James Duesenberry, 1949

⁷ “Inequality and happiness: are Europeans and Americans different?”, Alberto Alesina, Rafael Di Tella and Robert MacCulloch, 2003

този феномен е това, че европейците живеят в по-малко мобилно общество, в което щом веднъж станеш беден, то малко или много ще си останеш беден, докато американците могат лесно да се движат нагоре и надолу по стълбата на дохода. Точно това е и случая на българите, които смятат, че живеят в общество с ограничена социална мобилност и се чувстват засегнати от неравенството на доходите си. Друг интересен резултат е, че левите в Европа се противопоставят на неравенството повече от хората с други политически убеждения. Разглеждайки този факт спрямо страната, която изследваме, не е учудващо, че българите са толкова нещастни след като социалистите са управлявали страната през периода 1946-1989 г. И все още има много привърженици на равното общество особено сред населението на възраст над 65 г. Също така Алесина, Телаб и МакКълх са открили, че богатите американци са много по-загрижени за неравенството при доходите отколкото са бедните граждани на САЩ. Въпреки това, когато провели същото изследване в Европа достигнали до точно противоположния резултат – че бедните се чувстват силно засегнати от неравенството при доходите.

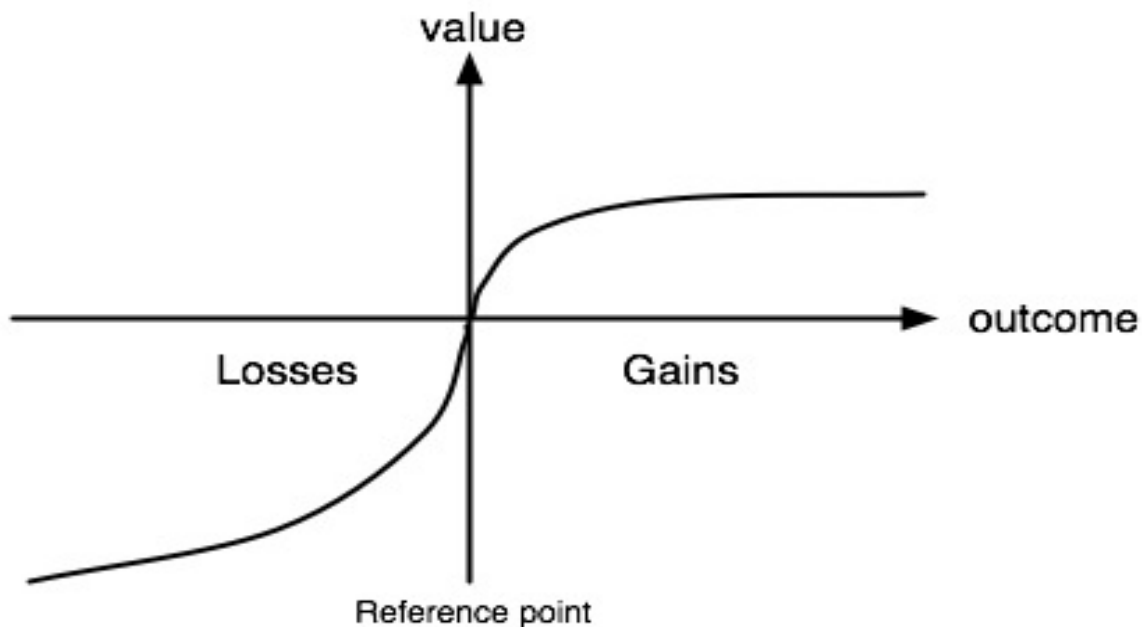
Всички тези твърдения са убедителни обяснения за тъгата на българите, тъй като според изследване проведено от икономистите на Българската Академия на Науките между 60% и 70% от населението попада в категорията на бедните.⁸ Неофициални наблюдения могат да помогнат при илюстрирането на значанието на Хипотезата на Относителния Доход за връзката между неравенството и щастието. Като цяло българите обичат да се сравняват с другите хора и техните постижения. Освен това всеки, който е ботат и успял в България, се счита за мошеник. Този завистлив манталитет със сигурност потиска щастието и хармонията сред населението.

Друг теоретичен метод, който може да бъде полезен при разбирането на българския случай е Теорията на Перспективата, разработена от Даниъл Канеман и Амос Тверски (1979). Те твърдят, че промяната в благосъстоянието отколкото финалния доход е важна за потребителите. Това е абсолютно противоположно на предложенията на Теорията на Очакваното Удовлетворение според която рационалните хора са безразлични към чуждите доходи. Защитниците на Теорията на Перспективата твърдят, че индивидът се интересува от абсолютното и относителното си богатство. Канеман и Тверски също изучават човешкото поведение да избягва загубите и функциите на удовлетвореност. Те също се съгласяват с факта, че и печалбите и загубите проявяват функции на намаляваща пределна удовлетвореност (виж фиг. 5). Те също наблягат на факта, че „... загубите се издигат над печалбите.“⁹ Това означава, че хората се чувстват по засегнати, когато загубят определена сума пари в сравнение с това, което печелят, получавайки същата сума. В резултат на това стойностната функция за загубите е по-стръмна от тази на печалбите.

8 “Равенство и неравенство в разпределението на доходите,” Referatite.Com, 2012

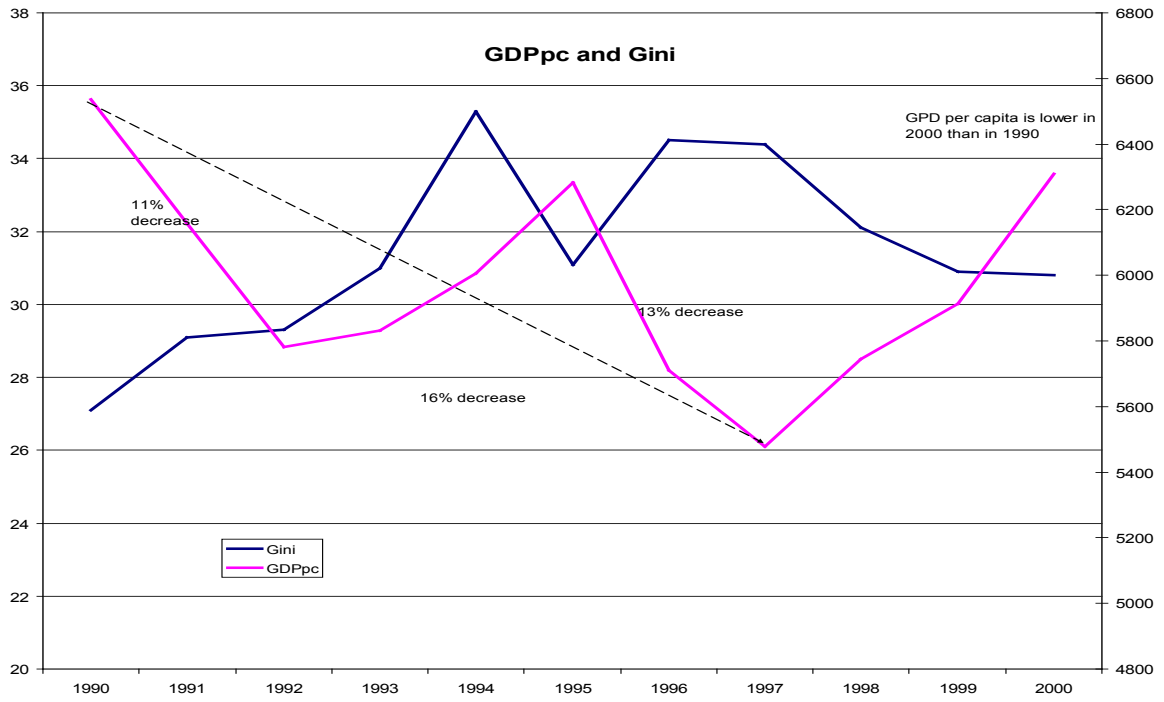
9 “Prospect Theory: An Analysis of Decision Under Risk,” Daniel Kahneman and Amos Tversky, 1979

Фигура 5

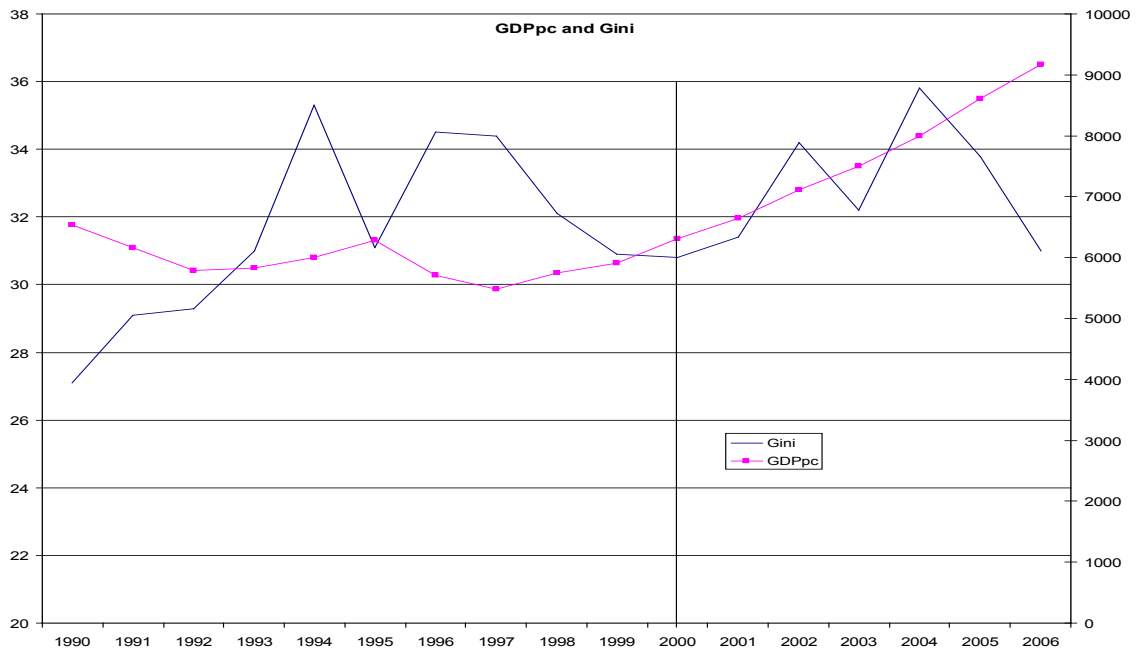


Тенденциите при неравенството на доходите и БВП на глава за България са изобразени във Фигура 6 в по-голям детайл. За периода 1990-1994 неравенството при доходите е нараствало, когато е достигнало своя пик от 35, представено от коефициента Джини. През това време БВП на глава от населението пада с 11% и след това отново се покачва. За периода 1995-1997, който е свързан с политически и финансови затруднения за България, БВП на глава пада с други 13% и като цяло за периода 1990-1997 пада с 16%. От тогава до 2000-та година БВП на глава нараства значително, но е все още по-нисък от първоначалното си ниво през 1990. Същата негативна тенденция се наблюдава и при Джини коефициента, който е по-висок от нивото си през 1990, показвайки по-големи отклонения при доходите. Фигура 7 представя по-актуална информация и показва нарастване на БВП на глава до 9000 долара (сегашни нива на цените)л Въпреки това Джини коефициентът е все още по-висок от първоначалното си ниво през 1990. Този факт може да обясни защо българите са толкова нещастни, въпреки че доходите им не са толкова ниски.

Фигура 6



Фигура 7



Накратко, с рецесията през 90-те неравенството нараства и като резултат българите изгубват удовлетворение поради спада в доходите си и факта, че смятат, че са ощетени, когато другите печелят, както гласи Хипотезата на Относителния Доход. Сега икономическият подем не е достатъчен да компенсира за предишните загуби, защото както Теорията на Перспективата гласи негативният ефект от рецесията е по-голям от позитивния ефект на растежа е отгоре на всичко възстановяването като че ли не намалява неравенството. Това идва заедно с чувството за нечестност и средностатистическият българин продължава да пита „Защо те са толкова богати?“ През повечето време българите завиждат на така наречените „мутри“, които са хора, занимаващи се с нелегален бизнес, бивши служители на държавните служби за сигурност и политици. Често, въпреки това, се наблюдава и омраза към съвестни граждани, които работят по много и са успели предприемачи.

Друг важен фактор е промяната в демографската структура. В днешни дни все по-малко и по-малко млади хора живеят в България поради понижението на нивата на плодовитост, но основно поради високите нива на емиграцията от 90-те години насам. Според изчисления проведени от Националния Статистически Институт над 20, 000 души напускат България всяка година и с това темпо броя на населението ще падне до 5 милиона души след петдесет години.¹⁰ През 2011 75, 000 бебета са били родени, но поради високата смъртност статистическият резултатот 1990 за отрицателен прираст още важи. Възможно е да съществуват неточности при самоопределянето, които да затрудняват посочването на причините да високото ниво на емиграция, но сред тях са лошите икономически, образователни, инфраструктурни, политически и работни условия в страната.

IV. История и култура. Донесе ли щастие демокрацията?

Присединявайки се към Съветския Блок през 1944, България става комунистическа държава. Това дава началото на един период на трансформация от бедна и предимно провинциална страна в индустриализирана и урбанизирана икономическа държава. До средата на 1950 стандартът на живот се повишил и бил сложен край на политическите репресии. Резултатите дошли бързо, както е показано на фиг. 8. БВП на глава нараснал повече от два пъти за периода 1970-1990. Както вече споменахме, краят на комунизма бил съпътстван от силна рецесия и рязко увеличаване на неравенството. След две десетилетия на просперитет новите икономически условия създали силно понижение на удовлетвореността у хората и усещането, че предишните времена били по-добри. Също така има два културни проблема, чиито корени могат да бъдат намерени в комунистическите времена: антипатията и фатализъмът. Относно фатализъмът вероятно е свързан с комунизма като реакция към неговия антропоцентричен и рационалистичен възглед. Тъй като религията е била забранена по време на комунизма, хората е трябвало да търсят други източници на духовна подкрепа, защото държавата никога не е достатъчна, за да покрие всички човешки търсения.

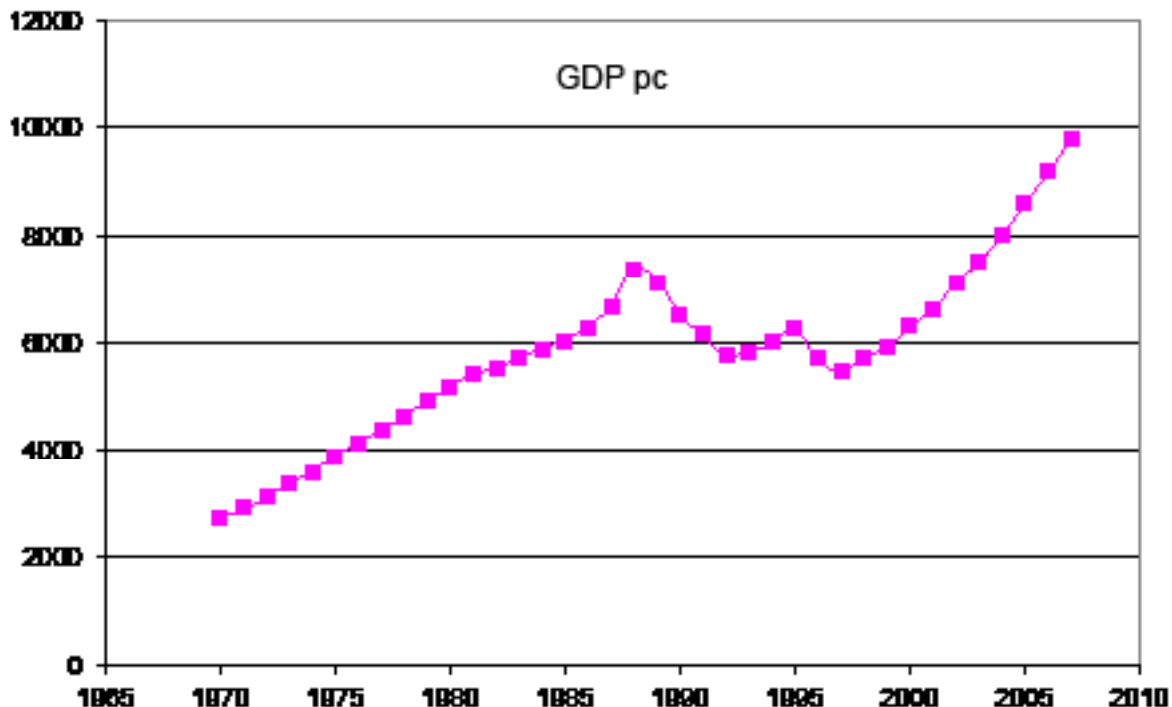
Като резултат българите са доста склонни да вярват в съдбата, магията на кристалите и хора, които могат да им предскажат бъдещето им. Най-важното, въпреки това, е че те

¹⁰ “НСИ: 20 000 емигрират всяка година от България”, Business Post, 2008

вярват в теории на конспирацията, че други хора решават всичко и постоянно се опитват да саботират щастието им и винаги другите са виновни. Това означава, че няма какво да направят, за да подобрят положението си и са обречени да бъдат нещастни и бедни. При тези обстоятелства няма индивидуална отговорност, защото хората не могат да променят нещата да общото благо на обществото. Например, въпреки че повечето от жилищните площи са доста мръсни, никой не предприема каквито и да е действия, защото всеки си мисли: „Защо трябва аз да го направя? Не е ли това отговорност на правителството?“ Също така много често българите се опитват да избегнат плащането на данъци, защото: „Тези мошеници ще откраднат всичко“, имайки предвид правителството. За съжаление това поведение засяга количеството и качеството на публичните блага по негативен начин.

Друг важен аспект е, че частните и публични служители, както и ченовници, са често враждебни и поради тази причина транзакции, покупки, официални процедури и др. Са неприятни. Може би това поведение е свързано с факта, че по време на комунистическите времена без ценова система служителите имали властта да разпределят ограничен брой стоки и услуги и по този начин могли да отказват молбите на някои граждани. При тези обстоятелства една обикновена продажба е била почти услуга към купувача. Днес има ценова система, но тези стари навици са все още живи.

Фигура 8



V. Мнението на предприемачите

В скорошна презентация за TEDx в България предприемачът Стийв Кейл¹¹ споменава няколко притеснителни факта за сегашната ситуация в страната.¹² Той започва, изброявайки важни категории, в които България заема последно място в Европа. Това са (i) иновация, (ii) здравеопазване, (iii) четене, (iv) математика и наука, (v) процент на предприемачи, започващи бизнес, (vi) БВП на глава от населението и (vii) усещане, че предприемачите доставят облаги на обществото.¹³ Всичките това са важни фактори за благополучието на хората. Възможни обяснения на тези факти са, че здравеопазването и образованието зависят от публичното осигуряване, което явно е много ниско. От друга страна, предприемачите да хора, които изкарват пари и тук се намесват злите чувства на завист и нечестност.

Кайл също споменава статията в списание Икономист, която вече обсъдихме, че България е най-тъжното място на Земята спрямо БВП на глава. Като резултат не е учудващо, че 62% от населението не са оптимистично настроени спрямо бъдещето. Според него всичко това е, защото българите не ценят игрите и това има негативен ефект върху тяхното поведение и настроение. Това, върху което той набляга, е цялостната вълна на песимизъм и сериозност. Някои причини за това „неудобно” положение, както той го нарича, са 45-те години на комунизъм, който подчертава превъзходството на държавата над индивида. Режимът също директно е повлиял и над мнението за предприемаческата дейност. Всъщност тя е била по-скоро задушена от желанието за планова икономика, при която управляващата партия взема всички икономически и търговски решения.

Друг важен аспект, върху когото Кайл набляга, е фирмената култура. Той казва, че типичното българско работно място е деспотично, където шефът дава нареждания и очаква подчинените му да ги изпълняват, само защото е стоящ над тях. Също така типичният работодател е недоверчив, контролиращ и ограничаващ, което кара работниците да се чувстват нереализирани и недооценени. Този тип взаимоотношения между чиновници и мениджъри могат да обяснят защо типичния българин е тъжен в края на деня.

VI. Политическа намеса

Какво може да направи българското правителство, за да подобри сегашната ситуация? Въпреки че, считайки щастието, разходите от рецесия са по-големи от приходите от подем, съществува ясна връзка между прихода на глава от населението и удовлетворението. Затова политически действия, целящи да стимулират икономически растеж, имат вероятност да окажат положителен ефект върху щастието. Също така в

11 Стийв Кейл е предприемач, живеещ в България. Той е преподавал в Американския колеж, писал е за различни издания, а в момента преподава в Софийския университет.

12 "TEDxBG - Steve Keil - A Play Manifesto," YouTube.Com, 2011

13 Важно е да се спомене, че според Световната банка България има прогресивно растяща икономика и е една от фискално най-стабилните страни в Европа. С други думи, въпреки че в абсолютни граници българската икономика не е толкова богата и просперираща както другите европейски икономики, тя расте по-бързо отколкото тях и изглежда, че навакхва.

една стабилна икономика без резки спадове в приход на човек хората е по-вероятно да се щастливи, тъй че правителството и централната банка трябва да се опитат да смекчават икономическите цикли.

Имайки предвид нивата на растеж на България през последното десетилетие, изглежда, че сегашното правителство се справя добре. Действително данъчната система беше реформирана, за да стимулира растежа, трудовият пазар е доста гъвкав и инвестициите в инфраструктурата са впечатляващи. Въпреки това икономическият ръст сам по себе си не може да свърши чудо. Както вече споменахме, неравенството и чувството за нечестност са голяма част от проблема. Според проведени анализи неравенството не нараства, но според общоприетото мнение разпределението на доходите е нечестно.

За да се справи с тези проблеми, правителството прави значителни усилия да облага с данъци богатите. От една страна данъкът върху луксозни стоки се плаща от хората, чиито източници на приходи се считат за съмнителни, а от друга страна властите сериозно разследват всеки, който би могъл да крие какъвто и да е източник на доход. Може би тактиката трябва да бъде да се използва и морковът, а не само тоягата. Това означава, че вместо само да наказва престъпници и лошо поведение и да облага луксозни стоки, правителството трябва да се опита да възнаграждава добри и примерни дела. По този начин хората ще имат стимул да спазват закона, да работят повече и да се наслаждават на постиженията си. Управляващата партия трябва също да направи данъчната система по-разбираема за хората и да им покаже къде отиват парите им и как това ще подобри благосъстоянието на всички. С други думи, правителството трябва да убеди хората, че подбудите им са в обща посока.

Добра идея е да се инвестира повече в образованието и здравеопазването. И двата сектора са много важни за личното благополучие и развитие на българите, а и двата са изключително изостанали от сегашното европейско ниво. Като цяло политически мерки, целящи да увеличат икономическата мобилност, могат да имат положителен ефект върху щастията. Първо, защото икономическата мобилност може да усилва икономическия растеж; второ, икономическата мобилност може да намали неравенството и трето, икономическата мобилност може да намали чувството за нечестност, свързано с неравенството.

Като цяло правителството трябва да предостави по-добри (и може би по-видими) публични блага. Добър пример за такова поведение е сегашният опит на управляващата партия да развие транспортната система на метрото в столицата и магистралите в цялата страна. Друг пример е публичното пространство: България има много красива природа и общи площи, така че в тази връзка единствената роля на правителството е само да се погрижи те да са чисти и хубави. Също така би било полезно да се дадат правилните поощрения на държавните служители, повече от които за момента са груби, често некомпетентни и незаинтересовани да полагат на хората. Административната система е важна за всяка страна, тъй като помага на бизнеса да работи гладко без да натовазва процеса като в България.

Не на последно място правителството трябва да инвестира в обществената култура. Ако хората са недоволни от нещо, те трябва да работят заедно, за да го променят. Ако хората не замърсяват парковете и улиците, спазват правилата за движение по пътищата и са почтителни и състрадатилни към другите, тогава всички те ще се чувстват по-добре. Един нетрадиционен подход би могъл да се въведе Теорията на игрите в образователната система още от гимназията. Например дилема на затворниците би мола да бъде приложена към автомобилните задръствания или за да се обясни защо продаването и купуването на гласове винаги е лоша стратегия в дългосрочен план. Правителството също би могло да използва рекламно време по радиото и телевизията, за да стимулира добро поведение.

Разбира се, ключът към щастието принадлежи на хората. Въпреки това, правителството определено не е безпомощно и освен предложенията, направени в този документ, има много други мерки, които то може да предприеме. Инвестицията в обществената култура не е скъпа, а възвръщаемостта може да бъде голяма. Ако хората вярват, че е възможно да работят заедно, за да направят нещата по-добри и да бъдат щастливи, то тогава е възможно.